

країн східної Європи та СНД // Економіст. – 2009. – №4. – С. 32-35.

11. Кульков В. Национальный контекст экономической теории: прошлое и настоящее // Вестник Московского университета, Сер. 6, Экономика. – 2004. – №3. – С.47-57.

12. Ніколенко С., Пінчук І. Господарсько-політичний механізм сучасної ринкової економіки: Монографія. – Полтава: РВВ ПУСКУ, 2008. – 153с.

13. Норгаард О. Економічні інституції та демократична реформа. Порівняльний аналіз посткомуністичних країн / Пер. з англ. М. Козуба та А. Галушки. – К.: Ніка-Центр, 2007. – 424с.

14. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики. – М.: Начала, 1997. – 197 с.

15. Ойкен В. Основные принципы экономической политики. – М.: Прогресс. – Универс, 1995. – 496с.

16. Постсоветский институционализм: Монография / Под ред. Р.М. Нуреева, В.В. Дементьева. – Донецк: Каштан, 2005. – 480с.

17. Пустовіт Р., Овчарук М. Теоретичний аналіз процесу інституалізації в постсоціалістичних економіках // Економіка України. – 2008. – №6. – С. 14-26.

18. Скоробогатов А., Институты как фактор порядка и как источник хаоса: неоинституционально-посткейнсианский анализ // Вопросы

экономики. – 2006. – № 8. – С. 102 – 118.

19. Пустовіт Р.Ф. Институціональне середовище підприємництва в трансформаційній економіці: моногр. / Р.Ф. Пустовіт; Черкаськ. банків, ін-т УАБС ИВУ. – Черкаси: Брама, 2006. – 371с.

20. Уильямсон О. И. Экономические институты капитализма: Фирмы, рынки, «отношенческая контрактация». Пер. с англ. – СПб: Лениздат, 1996. – С. 57-59.

21. Хайек Ф.А. Смысл конкуренции / Индивидуализм и экономический порядок. – М.: Изограф, 2001. – 317с.

22. Ходжаян А., Институційне забезпечення конкурентоспроможності економіки України // Економіст. – 2010. – № 2. – С.26-29.

23. Ходжсон Дж. Экономическая теория и институты: Манифест современной институциональной экономической теории. – М.: Изд-во «Дело», 2003. – 464с.

24. Шаститко А. Е. Новая институциональная экономическая теория. – М.: МГУ-ТЕИС, 2002. – 591с.

25. The Global Competitiveness Report 2010. World Economic Outlook International Monetary Fund April 2010 <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2010/1/index.htm>

Статья поступила в редакцию 14.05.2010

**Ю.К. ЗАЙЦЕВ, д.е.н., професор,
КНЕУ імені Вадима Гетьмана**

СУЧАСНА ПОЛІТИЧНА ЕКОНОМІЯ, ІНСТИТУЦІОНАЛЬНА МЕТОДОЛОГІЯ І ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ СУТНОСТІ ТА ФУНКЦІЙ ІНСТИТУТУ ЕКОНОМІЧНОЇ СВОБОДИ

Сучасна політична економія, як і будь-яка інша наука, що досліджує сутність, закономірності та форми існування й організації суспільного економічного життя в їх становленні, розвитку та трансформації, має власний життєвий цикл, який безпосередньо пов'язаний із життєвим циклом економічних систем, власний алгоритм поступального розвитку парадигми та інституціонального поля предмету досліджень, системи методів, характеру зв'язків з іншими науками. Однією з визначальних причин, які впливають на розвиток парадигми та предмету сучасних політико-економічних досліджень, безперечно, є динамізація процесів трансформації економічного та суспільного життя на планеті, оскільки «світ, який швидко утворюється від зіткнення нових цінностей і техноло-

гій, нових геополітичних відносин, нових стилів життя і засобів сполучення, вимагає абсолютно нових ідей і аналогій, класифікацій і концепцій» [1]. Як вважає сьогодні значне коло дослідників, ми стоїмо «на порозі нової доби синтезу. У всіх інтелектуальних галузях діяльності, від точних наук до соціології, психології й економіки, особливо економіки, ми, ймовірно, побачимо повернення до великомасштабного мислення, до загальної теорії, до складання частин до купи» [2].

Становлення економіки інформаційного типу у розвинених країнах, трансформаційні та посттрансформаційні процеси у постсоціалістичних країнах викликають якісні зміни не лише в інституціональній структурі економічної систе-

© Ю.К. Зайцев, 2010

ми, але й у всій системі важелів і чинників, які забезпечують її функціонування та розвиток. Такі зміни знаходять свій прояв, насамперед, у збагаченні цілей економічного розвитку, соціалізації всіх інституціональних форм економічного життя. За цих умов змінюється й парадигма дослідження економічних явищ і процесів, тенденцій їх розвитку у віддаленій перспективі. Подолання безсуб'єктного, позаособистісного аналізу економічних процесів та явищ, орієнтація на створення *людиноцентричного* господарського механізму [3], сприйняття багатомірності та складності економічного життя, усвідомлення того, що різні підходи, школи, напрямки визначають тільки його окремі сторони, розкривають частки істини, отже визнання правомірності існування тенденції «руху до синтезуючого мислення, вільного від вузості та конфронтаційності» [4] стає центральним, ключовим принципом політико-економічних досліджень.

Отже, ефективна реалізація функцій сучасної політичної економії можлива лише за умов дотримання певних принципів, серед яких, насамперед, слід виділити принцип *методологічного плюралізму*, подолання предметної та методологічної автаркії при дослідженні природи економічних явищ і процесів, а також принцип *правомірності трансформації понятійного апарату політичної економії* в основі якого лежить потреба у поєднанні категоріального та інституціонального рівня досліджень основних закономірностей, тенденцій та соціальних форм розвитку економіки та суспільства. Адже інститути, на відміну від системи категорій, які є «*формами усвідомлення економічних явищ*, окресленими у поняттях науки», такими що «відбивають в об'єктах вивчення лише їх спільні риси», уявляють собою «порівняно *стійкий набір правил та організованих практик*, які укорінені у структурах значень і ресурсів, що відносно інваріантні при зміні конкретних індивідів та порівняно стійкі до особливих уподобань та очікувань акторів і до зовнішніх обставин, що видозмінюються» [5].

Діалектика використання вищезгаданого принципу полягає, по-перше, у визнанні рівнозначності та синергетичності поєднання категоріального та інституціонального рівня аналізу у політико-економічних дослідженнях, а, по-друге, у зосередженні уваги дослідників *не на економічних, політичних або інших подіях і процесах, як таких, «а на більш постійних інститутах, всередині яких ці події та процеси виникають і які в основному визначають курс їх розвитку»* [6]. Цілком логічно буде припус-

тити, що до таких постійних, глибинних інститутів сучасної економічної системи можна віднести й інститути економічної та політичної свободи і власності, зокрема інтелектуальної власності, які визначають зміст і характер економічної та політичної влади, праці, системи інших структуроутворюючих мотиваційних інституціональних форм, що й складають предмет дослідження сучасної політичної економії. Принципове значення необхідності дослідження політичною економією насамперед саме цих інститутів, надто в умовах формування нових економічних систем, пояснюється тим, що «переваги визначаються не атомізованими, а агрегованими інститутами та індивідами. Отже, колективні рішення не є простою сумою індивідуальних рішень, але формуються під організаційним тиском; інститути впливають на напрямок агрегування» [7].

Поєднання категоріального та інституціонального аналізу не означає, звичайно, відмови від використання категоріального апарату для проникнення у сутність та зміст економічних процесів і явищ, однак воно забезпечує перехід політичної економії, економічної теорії в цілому, на якісно новий рівень можливостей у сутнісному аналізі, оскільки за допомогою інституціональної методології та інституціонального інструментарію такий аналіз набуває рис конкретності, позбуваючись надмірної абстрактивності.* Адже, як зазначав Д. Норт, головна роль, яку інститути відіграють у суспільстві, полягає у зменшенні невизначеності шляхом встановлення стійкої (хоча й не обов'язково ефективної) структури взаємодії між людьми [8]. До того ж, наголошував учений, «з плином часу неефективні інститути відмирають, а ефективні – виживають і тому відбувається поступовий розвиток більш ефективних форм економічної, політичної та соціальної організації» [9].

Слід, також, зазначити актуальну та конструктивну для сучасної парадигми політико-економічних досліджень методологічну особливість інституціоналізму: визначаючи економіку як сукупність інститутів, що формують ринки і за допомогою яких ринок діє, підкоряючись певним правилам, інституціоналісти не

* Із цього приводу Марк Блауг зауважував: «Із часів Адама Сміта економічна наука маніпулювала конче абстрактними передумовами, отриманими або шляхом інтроспекції, або на основі несурових емпіричних спостережень. З їх допомогою створювалися теорії, які давали прогноз реальних подій». – Блауг М. *Економічеська думка в ретроспективі*. Пер. с англ., 4-е изд. – М.: «Дело Лтд», 1994. – С. 647.

зводять свій аналіз лише до ринкових інститутів. Ще Т. Веблен, наприклад, розглядаючи «безпосередньо економічні», або «економічні за своїм характером» інститути, як «економічну структуру суспільства» [10], писав про їх нерозривний зв'язок із інститутами соціальними. Останні, в його розумінні, є «особливими способами існування суспільства, які утворюють особливу систему суспільних відносин і виступають дійовим фактором відбору» та пристосування, в процесі якого відбувається формування переважаючих, або пануючих, типів відносин, тобто економічних інститутів, та духовна позиція суб'єктів цих відносин [11]. Водночас трансформація самих соціальних інститутів, на думку вченого, в основі своїй має сили *повністю економічні за своєю природою*. Подібний підхід до розуміння сутності інститутів існує і в сучасному новому інституціоналізмі, представники якого виходять із того, що «Жодний інститут не є унітарним, тому й оцінка не може бути моністичною»*.

Отже, інституціоналізм, з початку свого зародження, забезпечує й розширення рамок економічної теорії та політичної економії, збагачення її предмету та методології за рахунок визнання об'єктивного характеру взаємодії економічних і позаекономічних, зокрема соціальних, чинників економічного розвитку і необхідності дослідження їх впливу на динаміку та якість змін економічних інститутів, зокрема, у трансформаційних економічних системах.

До речі, у 80-90-ті рр. ХХ ст. в Англії та поза її межами, значне коло економістів-теоретиків (А.Б. Аткинсон, Дж. Альт, А. Алезіна, К. Оффе, І. Дрезе, А. Сен, П. Ульріх) визнають політичну економію як галузь знання що виходить за межі економіки та прагне до більш широкого осмислення економічних проблем, ніж це робиться в рамках основних напрямків економіки. Політична економія, на їх думку, розглядає інститути як ендогенні феномени; вона використовує методи економічного аналізу для вивчення політичної поведінки; наукові прагнення політичної економії більш амбіційні ніж творчі домагання й економіки, і політичної науки, і соціології.

У зв'язку з таким розширеним трактуванням предмету сучасної політичної економії можна згадати й той факт, що ще С. Булгаков у своїй праці «Філософія господарства» (1912) сформулював деякі ключові принципи методології до-

сліджень, які в наш час притаманні неолібералізму, і новому інституціоналізму, і сучасній політичній економії. Учений, зокрема, зробив наголос на необхідності аналізу таких інституціональних чинників економічного розвитку, як свобода та творчість, підкреслюючи, що свобода є загальною основою творчого процесу: «там, де є життя та свобода, є місце й для нової творчості, там уже виключений автоматизм, тому й господарство – як у широкому, так і в вузькому, політико-економічному розумінні – також є творчість, синтез свободи та необхідності» [12]. Як можна зрозуміти з наведеної вище позиції філософа, вже на початку ХХ ст. синергетичний ефект дослідження проблем функціонування та розвитку економічних систем можна було забезпечити лише на базі парадигми, що своєю основою визнавала уявлення про економіку, як про синтез свободи, творчості та необхідності.

Один із яскравих представників неінституціоналізму і, водночас, нової, або конституційної, політичної економії, Дж. Б'юкенен розглядає проблему сучасної методології аналізу соціально-економічних процесів із позицій реалізації принципу нового соціального порядку (формування останнього відбувається в наш час) «*вільні відносини між вільними людьми*», тобто з позицій необхідності забезпечення нової якості розвитку «конституційних» прав власників – суб'єктів економічних відносин при збереженні їх статусу саме як різних власників, що, власне, й дозволяє забезпечити свободу відносин. Базовими ж інститутами, які забезпечують поєднання теоретичних і практичних основ теорії конституційного вибору, власне і є політична та економічна свобода, пряма демократія*

* *Пряма демократія*, вважає Р. Нуреев, – це така політична система, за якої кожний громадянин має право особисто висловити свою точку зору та голосувати з будь-якого конкретного питання; *Регламент* визначає принцип голосування – одностайність, кваліфікована, або проста більшість тощо; конституційний вибір - правила вибору регламенту; «*Конституція*» – ключова категорія концепції Дж. Б'юкенена – «набір заздалегідь узгоджених правил, за якими здійснюються наступні дії» – Джеймс Б'юкенен. Конституция экономической политики // Сочинения. Пер. с англ. Серия: «Нобелевские лауреаты по экономике». Т. 1 /Фонд экономической инициативы; Гл. ред. кол.: Нуреев Р.М. и др./ – М.: «Таурис Альфа», 1997. С. 456. Доречи, Й.А. Шумпетер вважав демократію інституціональним пристроєм для прийняття політичних рішень, за якого індивіди одержують можливість впливати на владу, використовуючи в якості інструмента суперництво політичних сил у гонитві за головами громадян.

* Див. Джеймс Гаррі Марч, Йохан Ольсен. Новий інституціоналізм: організаційні чинники у політичному житті. – Огляд американської політичної науки. Вашингтон. – 1984. – № 3. – С. 734 – 749.

відповідний регламент, що визначає принципи, умови, і, таким чином, можливості вибору тих чи інших рішень щодо шляхів реалізації економічних і соціальних цілей розвитку національного господарства, країни, та правова система, яку прихильники теорії конституційного вибору розглядають як своєрідний суспільний капітал що забезпечує зростання стабільності міжіндивідуальних взаємовідносин**.

Свобода ще у часи стародавнього Риму розглядалася як «природна здатність кожного робити те, що йому завгодно, якщо це не заборонено силою або правом» (Дігести Юстиніана, теза Флорентіна). Уже у ХУІІ ст., у працях Т. Гоббса, С. Пуфендорфа та інших учених формуються погляди на природу та інституціональні межі свободи суб'єкта, у тому разі й суб'єкта економічної діяльності, у його стосунках із іншими суб'єктами, державою, владою, які не втратили своєї конструктивної привабливості й до сьогодні. «Вільна людина, вважав Т. Гоббс, – та, якій ніщо не перешкоджає робити бажане, оскільки вона за своїми фізичними та розумовими здібностями здатна це зробити». Отже, «бути вільним у якості члена громадянської асоціації означає попросту не бути обмеженим у реалізації своїх здібностей та бажаних цілей». Держава ж визначається, зокрема, С. Пуфендорфом, як «складова моральна особистість, чия воля, об'єднана угодами багатьох індивідів, вважається волею усіх» [13]. Тобто, вже у стародавні часи та на початку нового часу дослідники пов'язували інституційні межі свободи та можливості їх регулювання державою, насамперед, із потребою забезпечення умов і можливостей самореалізації творчого потенціалу індивіда в усіх сферах його суспільного життя. Саме відсутність таких умов реалізації свободи у нашій країні є небезпечним гальмом на шляху формування економічної системи нової якості, адекватної економічним і соціальним викликам сучасного глобалізованого світу.

У ХХ ст. ліберали та неоліберали трактують сутність, значення, функції інституту свободи, до певної міри, так само як їх згадувані вище попередники. Зокрема, Л. фон Мізес вважає, що «суть свободи індивіда полягає у можливості відхилитися від традиційного способу думок і дій» [14], М. Фрідман у праці

«Капіталізм і свобода» підкреслює, що лібералізм*, у його первісному значенні, є «система поглядів вільної людини» [15]. Цінність такого розуміння сутності свободи та принципів взаємодії основних суб'єктів економічної діяльності, полягає, для економічної науки, по-перше, у можливості досліджувати економічні системи, суспільство у їх динаміці, у процесі становлення та розвитку, а, по-друге, у можливості та необхідності «відхилитися від традиційного способу думок і дій», формувати систему поглядів дослідника як дійсно вільної людини.

Водночас, слід зауважити, що специфічна особливість лібералізму, як системи поглядів, концептуальних підходів до розуміння принципів функціонування метасистем, полягає в існуванні, навіть у наш час, істотних розбіжностей щодо розуміння сутності, інституціональної структури, меж і функцій свободи в уяві різних суб'єктів суспільного життя: вчених, політиків, представників бізнесу, суспільства, держави. Так, наприклад, вже закінчивши книгу «Капіталізм і свобода», М. Фрідман прийшов до висновку: «Якби я хотів щось виправити, так це наступне: я хотів би замінити дихотомію економічної та політичної свободи трихотомією економічної, громадянської та політичної свободи» [16]. Як бачимо, розуміння свободи, як цілісної системи принципів співіснування людини та суспільства, передбачає наявність такої свободи (лібералізму) в усіх сферах суспільного життя та пов'язане із визначенням її якісних і кількісних характеристик для кожного окремого суб'єкта у будь-якій сфері його діяльності.

Водночас, значна частина прихильників лібералізму в економічній теорії надає перевагу саме й лише економічній свободі, що поперше, зменшує можливості пошуку сучасних позаекономічних інституційних мотиваційних важелів економічного розвитку, отже й зростання добробуту, а, по-друге, фактично, веде до відмови від пошуку шляхів до реалізації найважливішої мети вільного (ліберального)

* Лібералізм [лат. Liberalis – вільний] – 1) політична та ідеологічна течія у суспільній думці, що відстоює свободу підприємництва та демократію; 2) вільнодумство; 3) зайва терплячість, поблажливність. Науковий аналіз становлення уяви про сутність і діалектику взаємозалежності свободи суб'єкта, суспільства та держави в ХУІІ ст. у межах так званої неоримської теорії, ґрунтовно представлений у праці Скіннера Квентіна: «Свобода до лібералізму» // пер. с англ. А.В. Магуна; науч. ред. О.В. Хархордин. СПб.: Изд-во Европ. Унта в С.-Петербурге – 2006, 120 с.

** « Система законів, формалізовані вони на практиці, чи ні, – підкреслював у праці «Кордони свободи Дж. Б'юкенен, – уявляє собою суспільний капітал, віддача від якого зростає із плином часу ».

суспільства – забезпечення умов для саморозвитку людини, оскільки таке завдання, на думку представників економізму виходить за межі суто економічного розвитку. Прикладом такого підходу може стати й позиція, внутрішньо досить суперечлива, згаданого вище М.-Фрідмана. Він, зокрема, вважає: «якщо економічна свобода – це необхідна умова громадянської та політичної свободи, то політична свобода, як би вона не була бажана сама по собі, не є необхідною умовою економічної та громадянської свободи» [17].

Подібний висновок, на наш погляд, заперечують реальні економічні й соціальні процеси, що відбуваються у постсоціалістичних країнах, в інституціональному глобалізованому просторі планети.* Там де зберігається політична нестабільність, високий рівень політичної несвободи внаслідок фактичного відсторонення громадян від реальної участі у прийнятті рішень, економічна свобода, по-перше, значно обмежується, а, по-друге, знаходить свій прояв у гіпертрофованому, спотвореному вигляді, у формі всездозволеності окремих політичних і олігархічних груп, прошарків населення, тощо та у відсутності можливості повністю реалізувати навіть свої природні потреби для більшості громадян. Саме тому надзвичайно важливим завданням є об'єднання методологічних підходів, там де це можливо, і теоретичних зусиль сучасної політичної економії та сучасного інституціоналізму у дослідженні та визначенні закономірностей ефективної взаємодії економічної та політичної складової у діяльності суспільства з позицій запуску адекватного потребам посттрансформаційного розвитку національної економіки мотиваційного механізму, який би забезпечував зростання рівня економічної, політичної, громадянської свободи, враховував інтереси основних суб'єктів господарювання, усіх членів суспільства.

Розходження у поглядах на природу свободи, як системного явища та стану суспільства, зрештою привело до появи економічного (неолібералізму) та політичного лібералізму. Представники економічного лібералізму на перший план висували такі, на їх погляд ключові, ознаки лібералізму, як права особистості, свободу вибору (за принципом Ф.А. фон Хайека – *ніяких обмежень*, сформульованого ним у

праці «Конституція свободи») та провідну роль ринку при обмеженій ролі держави. Економічний лібералізм, або як його ще визначають – ринковий економізм, на думку значного кола дослідників «розглядає людей як споживачів, при цьому залишаючи поза увагою прагнення до саморозвитку, яке було відмінною рисою більш «плідних» форм ліберальної ідеології» [18]. Зрештою, на наш погляд, саме економічний лібералізм став ідеологічною та парадигмальною базою маржиналізму, неокласицизму, неолібералізму.

Представники «політичного лібералізму», і в цьому схожість їх методології з методологією неоінституціоналізму, виступали з позицій дослідження усієї сукупності чинників, що впливають на економічне зростання та економічний розвиток, на забезпечення умов саморозвитку людини, отже на її соціалізацію в економічному житті. Внаслідок розвитку таких підходів і з'явилися конструктивні концепції та напрями політичної економії, теоретично та методологічно пов'язані спочатку з історичною школою, а згодом, і з інституціоналізмом.

Ще одна проблема, з якою зіткнулися прихильники лібералізму – проблема індивідуалізму у колективному та суспільному оточенні. У той час, як прихильники ортодоксального економічного лібералізму виходили з уяви, згідно з якою головною цінністю лібералізму є принцип Ф. фон Хайека – *ніяких обмежень*, тобто, як про це вже йшлося вище, індивідуалізм проголошувався ключовою ознакою свободи, адекватної її сутності мотиваційної системи, метою та результатом розвитку економіки та суспільства, реальний життєвий цикл економічних систем у XIX – XX ст. стверджував зворотне: поглиблення суспільного (у тому числі міжнародного) поділу праці, усупільнення виробництва, розвиток відносин і нових форм власності, зокрема інтелектуальної, веде не тільки до зростання можливостей окремого індивіда щодо розв'язання економічних проблем, але й до поглиблення діалектики прояву інституціональних форм взаємозалежності між індивідуальним і колективним, індивідуальним і суспільним, особливо в умовах становлення та розвитку інформаційного способу виробництва, інформаційного суспільства. За цих умов, відому формулу Амартьї Сена, згідно якої «нам слід розглядати індивідуальну свободу як суспільне зобов'язання» доречно було би доповнити тезою: свободу ж суспільства слід розглядати як зобов'язання індивіда».

У цьому зв'язку слід, мабуть, згадати

* До речі, саме формування режиму, який заперечував політичну свободу в СРСР, у другій половині 20-х рр. XX ст. стало причиною швидкого згорання економічної свободи в інституціональному полі НЕПу.

специфічну особливість підходу до розуміння сутності взаємозалежності власності та свободи, як її розуміють західні вчені. Річард Пайпс, зокрема, у своїй праці «Власність і свобода» підкреслює, що «у більш широкому розумінні, за термінологією, яку засвоїла західна теоретична думка, власність із кінця середніх віків почала охоплювати *усе особисто притаманне та належне людині (латинське *suum*), включаючи його життя і свободу*» [19]. Як бачимо інститут власності, який пов'язується у багатьох наукових дослідженнях в основному з ринковою економікою, розглядається як її умова та основа, насправді має набагато глибше й ширше тлумачення, охоплюючи усі сфери соціального життя людини, виводячи відносини з приводу її реалізації за інституціональні межі ринку, у поле системно усвідомлюваної свободи, що, власне, й знаходить своє відбиття у неінституціональній методології дослідження. За цих обставин, лише методологічний плюралізм, притаманний сучасній політичній економії та неінституціоналізму створює можливості для проникнення у сутність економічних і соціальних процесів, що відбуваються у глобалізованому суспільстві, для пояснення усієї глибини суперечностей становлення нової економічної системи в Україні, як на категоріальному, так і на інституціональному рівні, в межах предмету сучасної політичної економії, для формування адекватної потребам сучасної економіки мотиваційної системи до праці, яка би базувалася на принципах забезпечення повноцінної реалізації прав власності людини на життя і свободу.

На наш погляд, в умовах динамізації процесів усупільнення, соціалізації та глобалізації економічного життя на планеті інституціональні форми прояву, функціонування та розвитку свободи, у тому разі свободи економічної, суттєво впливають на діалектику взаємозв'язків, взаємодії, взаємовпливів індивідуального та колективного, індивідуального та суспільного, громадянського. Зокрема, з'являються такі принципово нові інститути забезпечення економічної свободи суб'єкта економічної діяльності, як колективна власність, колективне підприємництво, різноманітні форми виробничої демократії, соціальної стратифікації, зокрема, інститут середнього класу, у якому індивідуальне, колективне та суспільне безпосередньо пов'язане через однотипність основних економічних, соціальних і політичних інтересів тощо. Вони не зменшують поле та можливості економічної свободи, навпаки, залу-

чають у це поле широке коло безпосередніх виробників, значна частина яких не вважалася раніше суб'єктами економічного життя, хоча, водночас, завжди та безпосередньо приймала участь у створенні продуктів і послуг.

За цих умов твердження згідно якого «ліберальний тип мислення припускає вороже ставлення до будь-яких форм колективних утворень» [20] зберігає свою силу лише як теза у концепціях неокласиків і неолібералів періоду краху епохи вільного ринку, як ностальгія за етапом розвитку капіталізму, коли індивідуальна свобода, воля та сила були синонімами, оскільки не було сформоване та не набуло стійкості і чітких форм інституціональне поле та середовище, які забезпечували б однакові критерії, принципи, умови та правила економічної поведінки для всіх суб'єктів і агентів економічної діяльності.

До речі, надзвичайно цікаву позицію, щодо визначення сутності принципів економізму, методологічного індивідуалізму, механізмів взаємовпливів економічного і політичного лібералізму, займає видатний фахівець у галузі сучасної політичної економії Карл Поланьї. На думку вченого, висловлену ним у своїй знаменитій праці «Великая трансформация ...» (1944 р.), саме «конфлікт між ринком та елементарними вимогами впорядкованого соціального життя повністю зумовив динаміку епохи, породивши основні види перевантажень і перенапружень, які, зрештою, і зруйнували це суспільство» [21]. Зазначимо, що саме у цей час побачила світ і знаменита праця Й.А. Шумпетера «Капіталізм, соціалізм і демократія» (1945 р.) у якій він, підкреслюючи надзвичайно ефективну силу економічної мотивації до праці сформовану у капіталістичній ринковій системі, водночас із тривогою говорить про наростання соціальної відчуженості, соціальної депривації у суспільстві. Як бачимо, два великих економісти, кожен із своїх позицій, зрозуміли природу суперечностей, обмежень і ризиків ринкової економіки на висхідному етапі індустріального суспільства: надмірна економічна свобода та індивідуалізація поглинають, придушують потребу суб'єкта економічної діяльності у реалізації його як члена суспільства, соціальної людини, отже звужують, обмежують можливості його творчого саморозвитку, отже можливості прояву та реалізації свободи, як системного інституту сучасного суспільства, що поза сумнівом, негативно відгукується на можливостях і динаміці економічного розвитку.

Підводячи підсумки сказаному вище, можна зробити ряд висновків: по-перше, природа економічних і соціальних суперечностей у ХХ ст. вимагає їх системного дослідження за допомогою, як економічного, так і соціального, політичного категоріального та інституціонального інструментарію, отже породжує нову парадигму й інституціональне поле предмету політичної економії, необхідність об'єднання методологічних можливостей політичної економії та інституціоналізму у розв'язанні теоретичних проблем поставлених реаліями економічного життя на принципах методологічного плюралізму; по-друге, таке об'єднання зусиль політичної економії та інституціоналізму дозволяє розширити предмет політичної економії, ввести в його інституціональне поле в якості об'єкта та предмета дослідження інститути політичної влади, економічної і політичної свободи, певні соціальні інститути тощо; по-третє, використання таких підходів і методології у політико-економічних дослідженнях природи економічних і соціальних суперечностей становлення нової метасистеми в Україні дозволяє зробити висновок, що найбільшим гальмом на шляху системної трансформації економіки та суспільства в країні є, насамперед, інституціональна невизначеність щодо прав реалізації та меж економічної і політичної свободи як окремого громадянина, так і різних соціальних груп і верств населення, відсутність сформованого інституціонального поля функціонування відносин власності, неадекватна стратегічним цілям і завданням розвитку людиноцентричної економіки система мотивів до праці для абсолютної більшості найманих працівників і представників бізнесу, що фактично виключає динамізм і адекватність потребам сталого економічного розвитку у формуванні якісно нової системи соціально-економічних відносин. За цих умов, лише об'єднання теоретичних і методологічних зусиль дослідників щодо створення науково обґрунтованої концепції та моделі інституціонального розвитку країни та визнання їх владою як основи для формування стратегічних цілей економічної політики зможе забезпечити дійсну реалізацію принципів вільного розвитку індивіда, суспільства, держави.

Література

1. Тоффлер Е. Третья хвиля: Пер. з англ. – К.: Всесвіт, 2000. – С. 14.

2. Там само. – С. 119.
3. О новой парадигме экономической теории // Вопросы экономики. – 1993. – № 11. – С. 155.
4. Абалкин Л. Экономическая теория на пути к новой парадигме // Вопросы экономики. – 1993. – № 1. – С. 10.
5. Джеймс Гаррі Марч, Йохан Ольсен. Новый институционализм: організаційні чинники у політичному житті // Огляд американської політичної науки. – Вашингтон. – 1984. – № 3. – С. 734-749.
6. Корнаи Я. Системная парадигма // Общество и экономика. – 1999. – № 3-4. – С. 86.
7. Патрушев С.В. Институциональная политология: четверть века спустя // Политическая наука. – М. ИНИОН, 2009. – № 3. – С. 10.
8. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономика. – М., 1997. – С. 21.
9. Там само. – С. 118.
10. Веблен Т. Теория праздного класса: Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1984. – С. 215.
11. Там само. – С. 200.
12. Булгаков С.Н. Философия хозяйства. – М.: Наука, 1990. – С. 184, 185, 186.
13. Скиннер Квентин. Свобода до либерализма // пер. с англ. А.В. Магуна; науч. ред. О.В. Хархордин. – СПб.: Изд-во Европ. ун-та в С.-Петербурге – 2006, с. 17, 18, 19, 20.
14. Людвиг фон Мизес. Теория и история: Интерпретация социально-экономической эволюции. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001. – С. 274.
15. Фридман М. Капитализм и свобода /Пер. с англ. – М.: Новое издательство, 2006. – С. 30.
16. Там само. – С. 15.
17. Там с амо. – С.15.
18. Шварцмантель Д. Идеология и политика /Пер. с англ. – Х.: Изд-во Гуманитарный Центр, 2009. – С. 89.
19. Пайпс, Ричард. Собственность и свобода. – М.: Московская школа политических исследований, 2008. – С. 15.
20. Шварцмантель Д. Идеология и политика /Пер. с англ. – Х.: Изд-во Гуманитарный Центр, 2009. – С. 87.
21. Карл Поланьи. Великая трансформация: политические и экономические истоки нашего времени / Перевод с английского А.А. Васильева, С.Е. Федорова и А.П. Шурбелева. Под общей редакцией С.Е. Федорова. – СПб.: Алетейя, 2002. – С. 7.

Статья поступила в редакцию 26.05.2010